NIEUWE REEKS VIIe JAARGANG

ONTWAKING

MAANDSCHRIFT

INHOUD:

Ds. N. J. C. Schermerhorn : Wat is het Doel des Levens ?
Jacob Isr. de Haan : Ondergangen.
Willem Gijssels : Mei-wandeling.
Siska van Daelen : Liedjes van Opstand.
Siska van Daelen : Klokkenlied.
Louis Kalis : Verzen van Hartstocht.
F. Domela Nieuwenhuis ; Segher Rabauw : Boeken en Tijdschriften.

NUMMER VII — JULI
MCMVII

Prijs per jaargang van twaalf afleveringen van minstens veertig blz. druks:

voor België	5 fr.
» Holland	3 fl.
» de Post-Unie	7.50 fr.

Afzonderlijke nummers zijn verkrijgbaar: in België aan 50 centiemen, in Holland aan 25 cent.

De prijs voor den 4n en voor den 5n jaargang der nieuwe reeks (1904 en 1905) is bepaald op 10 fr. (5 fl. voor Holland). De andere jaargangen van *Ontwaking* zijn steeds te verkrijgen aan vijf franken. Van de eerste reeks (1896) zijn ook nog enkele zeldzame volledige jaargangen beschikbaar aan dienzelfden prijs.

Volstrekte vrijheid van opvatting wordt onzen medewerkers toegezegd en voor de gedachten in een artiekel uitgedrukt is dus alléén diens onderteekenaar aansprakelijk.

Administratieadres voor Holland: Joh. J. Lodewijk, 49, Cornelis Anthoniszstraat, Amsterdam.

RUILDIENST, BOEKEN TER BESPREKING EN ALLE STUKKEN VOOR DE REDACTIE, ZIJN TE ZENDEN AAN HET BUREEL VAN
ONTWAKING, 48, OUDE KERKSTRAAT, 48
ANTWERPEN.

Wat is het Doel des Levens?

I.

De vraag naar het doel des levens is niet nieuw. Zij is reeds vroeg in 't hart der menschheid opgekomen. En dat zij daarin opkwam, is volkomen verklaarbaar. Immers, wat ligt méér voor de hand dan dat de mensch, zoodra hij begint te denken — denken hier genomen in den zin van primitief wijsgeerig denken — zich o. a. ook met deze vraag gaat bezig houden. Een der eerste problemen, welke de mensch zich zal hebben gesteld zal wel geweest zijn het vraagstuk, dat nog altijd zich plaatst voor het kind, wanneer het aanvangt te denken, n. l. het vraagstuk aangaande den oorsprong der dingen. "Waar komt alles vandaan?" zóó vraagt het kind, maar zóó heeft ook gevraagd de menschheid in het vroegste stadium van hare ontwikkeling. Daarnevens echter zal reeds zeer spoedig nagedacht zijn geworden over de reden, het doel van het bestaan. Mij dunkt, dit moest wel gebeuren, was ten eenenmale onvermijdelijk. En we vinden daarvan dan ook overal de sporen en de bewijzen.

"Waarvoor ben ik er en waartoe leef ik?" Het kan niet anders of het denkende dier, de mensch, moet deze vraag hebben gesteld. Hiertoe zal hij temeer zijn gebracht, naarmate hij temeer had te kampen met moeielijkheden en be-

zwaren in 't leven en 't hem lastig, onmogelijk soms viel om zijne behoeften te bevredigen. Wordt teleurstelling zijn deel ; heeft hij te worstelen met hongersnood ; ziet hij zijn oogst door hagelslag vernietigd of zijn woonplaats door een vloedgolf verzwolgen ; treft hem zwaar te dragen leed ; heeft hij te kampen met vreeselijke ziekten en kwalen, dan zal hij gedurig weer getroffen worden door de tegenspraak, welke er voor hem is tusschen de pijnlijke werkelijkheid en dat, wat hij in zich weet als eene levendige behoefte, n.l. *het verlangen naar geluk*. Want we hebben niet uit het oog te verliezen, dat de mensch streeft naar gelukkig zijn ; dit is het meest op den voorgrond tredende in hem. Vóór alles kunnen we den mensch noemen : een "gelukszoeker".

Nu is het waar, dat hij het geluk vaak zoekt op vreemde wijze, dat hij daartoe wegen bewandelt, die tot zijn verderf leiden ; dit neemt niet weg dat, waar met éénige bewustheid wordt geleefd, het streven naar geluk een alles-overheerschende rol speelt in het leven.

Maar daaraan paart zich nu gróóte onbevredigdheid. Duizenden dingen zijn er, die den mensch hinderen, die zijn vrede verstoren. Daarbij komt dat ook dan, wanneer hij meende het geluk zich te hebben veroverd, nieuwe behoeften bij hem opkwamen en nieuwe verlangens daaraan evenredig ontwaakten en daarmede was het evenwicht weer verbroken, de harmonie verstoord en dus : het geluk verdwenen. En het besef ontwaakte, dat geluk niet te vinden was voor den armen zoeker. Wat was nu méér voor de hand liggend, dan dat hij ging vragen : "waartoe leef ik toch ?" "Wat is de reden van mijn bestaan ?" "Waarom vind ik het geluk niet ?"

De eerste antwoorden op deze vragen verliezen zich in de verre oudheid, maar dat ze gesteld zijn geworden, kun-

nen we hierom voor zeker houden, omdat we overal meer of minder uitgewerkte hemelbeschouwingen vinden bij de menschen. En hoe kunnen deze éérder zijn ontstaan of tenminste uitgewerkt dan als onmiddelijke terugslag op de onbevredigd gevoelde geluksbehoefte. Die wonderlijke mensch wilde zekerheid hebben van zijn geluk ; die avonturier zoù slagen, was het niet in *dit* leven, welnu dan zou het zijn in een ander leven, een leven hetwelk zou aanbreken nà den dood in een hemelsch oord, of zooals anderen het zich dachten in eene verre toekomst, die zou worden verwerkelijkt op de aarde.

Zóó hebben de oude Skandinaviërs van een nieuwe aarde gedroomd, een soort van tweede paradijs, waar de menschheid, in het vuur hernieuwd, gelukkig zal wezen en zal leven in gemeenschap met de goden ; zóó hebben ook de oude Grieken gehoopt op een nieuwe aarde, waarop de menschheid zou leven, ver van alle rampspoed, wanneer een einde zou zijn gemaakt aan het rijk van Zeus en de Olympiers en Prometheus ontboeid zou wezen ; zoo geloofde de Pârsi dat zou aanbreken een gulden tijd op aarde, voorafgegaan door het duizendjarig rijk van Hûshêdar-mâh. Gedurende dit duizendjarig tijdperk zouden de menschen terugkeeren tot den toestand van het eerste menschenpaar. Daarna komt de verlosser en alle dooden van den protoplast Gâyômard en het eerste menschenpaar, Mâshya & Mâshyoi af, worden opgewekt. Na eene algeheele loutering leven op de aarde alle menschen in rein en storeloos geluk.

Spreken deze voorstellingen alle van een toekomst van heil op de aarde, daarnevens vinden we dikwijls in dezelfde godsdiensten, andere, welke ze aanvullen en welke betrekking hebben op het lot van de menschen afzonderlijk, persoonlijk, nà den dood. De Grieken hadden hunne Elyseesche

velden ; de Skandinaviers hun Valhöll en Folkvang ; de Zarathustriers hun Garôdhmana, Ahura Mazda's woning; de Indianen hunne zalige jachtvelden ; de Egyptenaren hun vooruitzicht op gemeenschap met den Zonnegod. Wat betreft de oude Joden : het Oude Testament gewaagt nagenoeg niet over een leven nà dit leven, het legt den nadruk op de toekomst des volks, maar toch blijkt dat ook zij hebben gedacht aan een individueel voortbestaan nà den dood. Mannen als Henoch, Mozes, Elia gaan rechtstreeks naar Jahve. Bij de Mahomedanen vinden we in de Koran (hun bijbel) de beschouwing dat de vromen als hun loon het Paradijs zullen ontvangen nà den dood ; in dat Paradijs zullen zij in zijden kleeren neerliggen op bruiloftsbedden. Zij zullen niets weten van zonnegloed of scherpe koude ; in schaduw zullen ze leven temidden van overvloed en vruchten.

Deze opsomming kan, tot in 't oneindige schier, worden uitgebreid. Maar we kunnen er gevoegelijk mede volstaan. Overal, bij volken met het meest uiteenloopend ontwikkelingsstandpunt, bij wilden en bij beschaafden vinden we het onsterfelijkheidsgeloof ; verschillend, het is waar, maar toch altoos met daaraan verbonden de idee van een beter, gelukkiger, ja volmaakt-gelukkig leven.

Verschillende elementen zullen dit geloof hebben bewerkt. Wellicht is er veel waarheid in wat prof. Tiele, die uitnemende kenner der algemeen-godsdienstige verschijnselen, indertijd schreef over de onsterfelijkheids- en oneindigheidsidee, er op wijzende dat de oneindigheidsidee als behoorende tot het eigenlijke wezen van den mensch hem beheerscht. Die idee gaat aan die van het eindige vooraf, want dit (het eindige n. l.) leert hij alleen door zinnelijke waarneming kennen en zet hij eerst later, door redeneering, om in een algemeen begrip. Noch door waarneming, noch door

nadenken wordt de idee der oneindigheid verkregen, al vindt zij in zielkundige waarnemingen steun en al wordt zij een onderwerp van nadenken. Zelfs komt den kinderlijken mensch het Eindige, zooals hij 't waarneemt, verbazend en tegennatuurlijk voor. Ook bij kinderen kunnen wij opmerken, dat zij zich geen denkbeeld kunnen maken van den dood. Zoo is het eveneens met kinderlijke volken. Gelijk de auteur van 't paradijsverhaal in Genesis, gaan zij allen uit van de overtuiging, dat de mensch van nature onsterfelijk is, en dat niet de onsterfelijkheid bewezen, maar de dood verklaard moet worden.

Hoe echter ontstaan, erkennen zullen we in ieder geval dat met dit geloof het groote bezwaar werd opgeheven, hetwelk voor den mensch bestond ; het groote bezwaar, waarvan we zooeven gewaagden, dat het zich noodwendig moest voordoen. Het mocht dan waar wezen, dat het leven geen bevrediging gaf ; daarin was niets verontrustend meer ; dit kon hoogstens eene tijdelijke teleurstelling worden genoemd. Nù kon men zichzelf het zwijgen opleggen door te zeggen : men leeft niet om gelukkig te *zijn* in dit leven, maar om gelukkig te *worden* in het volgende, dat zou aanbreken nà den dood.

Maar hoe ? Wordt dit geluk dan onvoorwaardelijk het deel van allen ? Wordt niemand daarvan uitgesloten ?

Mij komt het voor, dat het hoogstwaarschijnlijk moet worden geacht, dat primitief geen uitsluiting bestond. Maar blijven zou het in elk geval zoo niet. Daar zou de priester voor zorgen. De priester, in welken vorm hij ook optrad en welken naam hij aannam, hij zou worden tot degene, die zich aanmatigde het uitsluitend recht om te bepalen, wie het geluk nà den dood zou deelachtig worden. De priester grijpt de onsterfelijkheidsidee en de hemelverwachting aan, maakt er zich

van meester als het beste middel om aan zijne heerschersneigingen te kunnen voldoen. Hij-alleen zal weldra in staat zijn om te zeggen welke weg naar den hemel voert — en als noodzakelijk toevoegsel komt nu ook het geloof in de hel — welke naar het oord van verschrikking en pijniging voert.

Die hel wordt afgeschilderd als een oord van eeuwig, hevig lijden. Die hel jaagt schrik en angst in de zielen der menschen, der massa, welke meestal onnoozel is, en niet denkend. En het is deze schrik en angst, deze huiverende vrees, welke de massa brengt onder de macht der priesterschap, tot wie ze angstig de oogen opheft, opdat zij haar toch wijze een weg ter ontkoming.

Kon het wel anders of zoo moest het zwaartepunt des levens worden gelegd in het veroveren van het sterk begeerde geluk nà het aardsch bestaan?

Dit zal nu toch voor ieder klaar en duidelijk zijn: hoe vaster deze opvatting zich nestelt in de menschen, hoe meer daardoor ook het denken, het gansche zijn zal worden beheerscht.

Deze leer nu is heilloos geweest en heeft zeeën van ellende over de menschen gebracht.

Men voert hiertegenover aan dat zij dan toch is geweest rijk aan troost, in 't bijzonder voor armen en ellendigen, voor lijdenden en geslagenen. Was het niet eene verkwikking voor hen, te hooren uit des priesters mond, de blijde verzekering, dat voor hen, nà 't korte aardsche leven, zou aanbreken een leven van onuitsprekelijk geluk. Lag daarin voor hen dan toch niet een verzoening met al de ontberingen en al de ellende van het aardsch bestaan? Zeker een troost is zij geweest deze leer, maar... eene bedriegelijke en valsche, waarvan op handige wijze is misbruik gemaakt

geworden door al, wat wilde heerschen en groot zijn ten koste van medemenschen. Zij is eene troost geweest van het gehalte van die, welke de dokter geeft, als hij spreekt van herstel tot een patient, waarvan hij weet, dat hij onherroepelijk ten doode is opgeschreven.

En we verbazen ons altijd weer over de onnoozelheid, welke door armen en ellendigen, door slaven en geknechten in dit opzicht aan den dag is gelegd. En nog altoos zijn er duizenden bij duizenden die gewillig luisteren naar dergelijke morfinistische priesterwoorden.

Het was een roomsch-katholiek arbeider uit mijne gemeente, die in gesprek kwam met een medearbeider en zich tegenover deze, die klaagde over het treurig lot der arbeiders in de tegenwoordige maatschappij, op de volgende wijze uitliet: "wat maakt ge u toch druk over dit leven? Ik weet erg best, dat wij het niet goed hebben, dat wij heel veel moeten ontberen, maar is dat nu zoo erg? Ons aardsch bestaan duurt immers maar kort, is niets in vergelijking met het eeuwige leven, dat komt. Hoe zullen we het dàn hebben? Dàt is de hoofdvraag. En ik, als roomsch-katholiek, ik kom door de hulp der kerk in den hemel, in nimmer eindend, volkomen geluk. Waarom zou ik mij dan zoo moeilijk maken over dit leven?"

In dezen geest sprak de arbeider in zijne naïeve onnoozelheid. Toen het mij werd medegedeeld, was het me of ik tegelijkertijd den priester hoorde schaterlachen en of ik een glans van genoegelijke tevredenheid zag glijden over het gelaat van alles, wat leeft en geniet van de berooving van medemenschen.

Wanneer het doel des levens wordt: het jagen naar het geluk hiernamaals, vergeet men 't te eischen in *dit* leven, dan brengt 't de groote meerderheid der menschen onder de

macht der weinigen, die liegende beweren, dat zij slechts kennen het wachtwoord, dat openen doet de poort van het oord des eeuwigen geluks. En hierin schuilt juist de grootste vloek dezer opvatting.

N. J. C. SCHERMERHORN.

(*Wordt vervolgd.*)

Ondergangen

XVII.

De bleek-stille jaren daarna werden zonder variatie opgeleefd. Zuster Anna had zich daarbij neergelegd, dat Liesebeth werkeloos bij haar bleef, en almaar geld uitwierp, noodeloos, nutteloos. Ze verweerde zich temet nooit meer, want dadelijk schelmatig ging Liesbeth schreeuwen, en ze duivelde allerlei breeklijke voorwerpen aan flarden. O, op sommigen tijd had zij deze zenuwzieke martelingen nog wel willen eindigen. Dan weigerde zij betaling van nog één, één simpelen cent. Als Liesbeth op zulke dagen zich liever niet luide verweerde, dan dee ze het liever maar zwakkelings. Ze schrei-kreunde, en ze maakte haar bovenlip aan 't tiktrillen, en ook sprak zij zeer ziekelijk : « ja, Anna moest dan maar geen geld meer voor haar uitgeven, als ze dan zóó aan haar geld hing... zij was tot alles voorbereid... dan moest de politie er maar bij komen... » En zuster Anna kón dat niet aan, schel schandaal met politie en rechtbank. Liefst leefde ze nu nog in buitenverplegingen, omdat ze dan Liesebeth niet zag, en er af kwam met moedwillig geldgeroof. O, zij voelde zich zoo moedeloos moew, machteloos vaak voor het lichamelijke werk : baden, verbedden. Toch moest zij voort, want als zij nu 't geld van haar pensioenboekje in jaarbedrag omzetten moest, dan werd 't nog temet niets. Er angstte schandelijke vrees over haar, dat ze voor haar werk weinig waardig werd, terwijl de verpleegden dan daar-

door leden, en ook zij haar gegoeden naam verloor. O, en dat zij dan door jongeren uitgedrongen werd ; te veel leege dagen kreeg ; geen bespaarbare verdienste meer halen kon, terwijl Liesbeth, moedwillig, aldoor maar geld uitgooide, zoodat zij arm werd, onmachtig oud, sterfbaar in broodnoodig gebrek.

Ze verouderde, zienbaar snel, in jaren van ingespannen verval. Het smal-dunne haar werd oudachtig grauw, vaal om haar vale gelaat. De menschen letten er op, zoodat zij er van spraken : « ze werd nu toch wel heel oud, zuster Van Arkel ; niet, dat ze haar werk minder goed dee ; neen, ze deed alles uitmuntend, terwijl er denkelijk geen betere verpleegster was. Toch zou zij haar meeste jaren wel hebben verpleegd, want ze moest wel rijk genoeg zijn geworden voor een rustig bestaan, zonder dagelijkschen arbeid ».

Soms bemerkte zuster Anna dit, dat de menschen haar voor stil-en-rijk versleten, gelijk men vroeger met hun gezin had gedaan op Westzanen en op Zaandam. Zoo iets verschrikte haar bitter. Eenmaal zeide een oude dokter het woordelijk schertsende : « Zuster Van Arkel zal wel 'n goeie kous hebben vetgemest... dààr, ik ruil zòo met u, zuster, blindelings ».

Zij lachte toch wel, terwijl haar gezicht grif trilde, en ze zei : « Past u maar op voor 'n slechte ruil... andermans boeken zijn duister te lezen ».

Dat werd ernstig gezegd, angstig, maar men merkte dat niet, zòo zeker als ieder van Anna's stillen rijkdom was.

XVIII.

Liesbeth zei op eenen dag, die Anna vrij had :

« Ik zou wel eens ernstig met je willen praten. »

Zij schrok, zuster Anna, want ze wist vastwel dat er nu weer geld wezen moest.

« Goed » zei ze : « praat maar op ».

Liesbeth nam hare buigzame stem aan, droef-vleiende, vol weemoed :

« Anna, 't is nou al zooveel jaren, dat ik bij je woon, en niets verdiend heb, en wel veel kost... dàt is niet goed... dat zie ik nu in... 'n betrekking kan 'k niet vinden, gerust niet... ik heb genoeg overal gezocht, dat weet-je wel, maar 't gaat niet. Nou wou ik wat anders probeeren... ik wil 'n pension opzetten... zie-je, 'n goed pension... wat zeg je daarvan ? is dat geen goed idee ?... zal je zien, hoe goed dat gaat ; dan krijg je alles terug, wat je me voorgeschoten hebt... alles. »

Gevoelend gevaar zweeg zuster Anna stil.

« Nu, » zei d'andere : « hoe vin-je 't idee ?... goed hé... jij komt toch ook bij me wonen ? »

« 'k Weet niet... ik woon al zooveel jaren hier in huis... als 't goedgaat... »

« Neturelijk... neturelijk » viel Liesebeth vroolijk bij, luchtig : « daar heb 'k ook geen moment aan getwijfeld, of je wou me wel helpen... hoewel ik 't niet aan je verdiend heb... dat zie ik nu wel in... maar ik heb 't heel slim overlegd... moet-je hooren : zie-je, ik wou 'n goed pension beginnen, niet zoo'n prutsboel op 'n derde bovenhuis in de Pijp of 't Muiërpoortkwartier... maar goéd zie-je, dat 'r voor ons óók wat overblijft. En nou weet ik 'n prachtige kans... toevallig gehoord... in de Palestrinastraat... die weet-je toch ? »

« Jà, achter 't Concertgebouw. »

« Juist, 'n stille straat... juist goed voor 'n net pension ; née en nou moet-je hooren wat 'n bof, daar kan ik voor 'n prikje 'n benedenhuis overnemen met de heele inventaris in.

't Is van 'n dame, die d'r boel opbreekt, omdat ze naar Indië gaat... dus die moet van 't huis af, en ze heeft d'r nog tot Mei-over-'n-jaar huur aan. De huur is anders vijfhonderd, maar je moet ook zien wat 'n huis... nou wil ze ons de huur overdoen voor vierhonderd, als we ook den inboedel overnemen... dat heb 'k allemaal al besproken, natuurlijk zonder me tot iets te binden... ik wou eerst weten, wat jij d'r van zei... »

« Dat moet je zelf weten... ik wil je in geen enkel opzicht raadgeven... gerust dat 's beter. »

« Hé » riep Liesbeth, met verwondering-doende stem, vriendelijk : « wat ben je nou flauw, net-doen of je 't niet begrijpt... ik zal naturelijk 't werk allemaal doen, maar 'k heb d'r vast op gerekend, dat jij me helpen zou met de eerste uitgaven. »

« Geen cent... praat 'r dan maar niet verder van, ik heb 't niet, dat weet-je. »

« Nee, Anna, zeg nou niet : ik heb 't niet... je weet net zoo goed als ik, dat je 't wel hebt... née, zeg dan liever eerlijk, dat je me niet helpen wilt. »

« Ook goed. »

« Dus niet ? »

« Nee niet... je hoeft 'r ook niet meer over te beginnen. »

« Dat zal 'k dan niet... dan moet alles maar blijven zooals 't is... maar wil ik je wel d'ris wat zeggen ? 't lijkt precies alsof je 't wel aardig vindt, om mij in zoo'n afhankelijke positie te houden... já zeker... je zou er nu met één keer afzijn, en je krijgt alles terug, maar dat wil je niet, want dan zou 't neturelijk uit zijn met al je onhebbelijke verwijten... zoo ben je net... maar 't is goed... ik zal ook dit nog wel dragen... en 'k had mij anders nog wel zóó op een eigen huis verheugd... en om onafhankelijk te zijn... zeker

of zoo'n leven als nu niet slecht is voor m'n zenuwgestel »

En zij snikte droevelings.

XIX

Toen dát weer. En geenen dag, dat Liesbeth hare zuster rust liet. Dan raasde zij ruw, dan fijn-vleide zij, of ze verweet, dat Anna haar ziek maakte in dat werkelooze leven, maar dat zij haar niet aan een zelfstandig bestaan hebben wou, omdat 't dan uit was met al die verwijten. Anna gaf nietes toe, maar achter haar verzet voelde zij ontsterkende zekerheid van toch wel te zullen toegeven, en dat zij haar pensioenboekje in eene contante waarde omzetten zou, en dat huis met have overnemen. En Liesbeth was tóch ongeschikt voor ieder geregeld werk. Die begon nu weer geldsuitgaven te verdwazen, nadat zij metterdaad eenigen vroegeren tijd zuinig was geweest. Toen Anna haar dit verweet zeide Liesebeth kalmweegs :

« Ja, dat kan 'k niet helpen, dat ik wat veel geld uitgeef... ik verveel me... ik wor heelemaal nerveus... als je mij dat geld voor dat pension had voorgeschoten, dan zou 'k nu geregeld werk hebben gehad, en dan dacht 'k aan al zulk soort uitgaven niet... »

« O, is dat weer 'n nieuw middel om me te dwingen ? »

« Geen idée... me dunkt anders, dat 'k den laatsten tijd zuinig ben geweest. »

« O já... ik anders ook. »

« Staat dat gelijk ? Ben jij 'n leven gewend, zooals ik 't in Parijs heb gehad ? Noú dan. Neé, als je werkelijk iets voor mij had overgehad, dan zou je me nu dat beetje geld hebben voorgeschoten. Je hadt 'n pracht van 'n voorkamer

kunnen krijgen, zonder 'n centiem huur, maar dat wil je niet... ik mag er niet bovenop komen. »

Dien dag ging Liesebeth naar de Palestrinastraat, en zij teekende contracten, op naam van zuster Anna, voor overname van huishuur en have. Daarna lichte zij de overgevende vrouw in, wat deze te zeggen had, wanneer Anna klagen kwam, en de contracten nietig wilde. Zij moest danmaar zeggen, dat zij andere mededingers te haren bate had afgeschreven, en óok dreigen met aanklacht wegens twee onware handteekeningen, waaruit schade voor haar was uitgekomen.

XX.

Liesebeth ging naar de woning waar Anna verpleegde, Damrak, om haar daar te zeggen, dat zij de huur van 't huis met z'ne have had overgenomen. Zij wilde liever daar spreken, omdat dan alles stillerweg afliep.

« Is er iets bijzonders ? » vroeg Anna ontrust.

« O, dat beteekent zeker, dat 'k wel wegblijven mag, wanneer ik niet iets bijzonders heb... goed dat 'k 't weet ».

« Liesebeth, praat je 'n beetje zacht... »

« Enfin... ik wou je zeggen, Anna, ik ben vandaag in de Palestrinastraat geweest... zég, en ik heb toch maar aangenomen. »

« Aangenomen ? Je hebt 'r mij toch zeker buitengelaten. »

« Had ik dat moeten doen ?... Zooveel heb je d'r toch niet mee te maken... niks eigenlijk... née... ik heb alleen jou naam geteekend... »

« Mijn naam geteekend ? Mensch, je bent gek, en ik heb je nog zóó gezegd, dat ik d'r niks mee te maken wou hebben... niks. »

« Dat heb je... en heb ik me daar niet aangehouden ?...

maar vandaag moest ik zóó beslissen... niet of wel... of d'r niet meer liefhebbers waren... ik moest dadelijk beslissen... en op mijn naam had ik 't niet gekregen... verbeel-je zeg, die mevrouw Heyligers, die ken jou nog, van hooren-zeggen natuurlijk... en ze zei, dat je zoo'n uitmuntende verpleegster was. Toch wel prettig hé, als de menschen zoo goed over je spreken... 't kan me nog spijten, dat ik óók geen verpleegster ben geworden... enfin, gedane zaken nemen geen keer... en met m'n pension, zal je 's zien, hoe goed 't gaat... jij krijgt 'n bovenkamer of 'n achterkamer... voor niks.

Anna antwoordde niet op Liesebeth's gesprek. Zij zeide gewoonweg : « 't Is goed, dat 'k 't weet... ik zal wel zien. »

« Wat wil je doen ? Dus je wilt me niet uit de ellende ophelpen... dat 'k weer een eigen huis krijg en goed werk. »

« Nee... ik doe 't belist niet... ik heb geen ander geld dan wat op m'n pensioenboekje staat, en dat blijft 'r op. »

« Je vergeet, dat ik al geteekend heb... ik dacht niet, dat je zóó aan dat pensioenboekje gehecht was... jakkes, echt Hollandsch. »

« Liesbeth, ik ben in verpleging hier... wil je daar asjeblieft 'n beetje aan denken... kort-en-goed, ik heb d'r niks mee te maken, wat jij teekent, en wat jij niet teekent... ik huur dat huis niet, en ik koop die meubels niet... gewoonweg. »

« Ja maar wat dan ? »

« Ik zal naar de Palestrinastraat gaan, en precies vertellen, hoe de zaak zit. »

Liesbeth stil-snikte, zoó, dat men het in de kamer naastaan hooren kon :

« O, dus ik moet weer voor kwaaie-meid staan omdat jij zoo aan je geld hangt ? Zoo heb ik 't nooit gezien... jij hebt 't geld niet... 't geld heeft jou. »

« Ik heb nu geen tijd meer... je weet 'r nu alles van. »

« Jaag jij je zuster maar voort... óok goed... als je maar weet, dat mevrouw Heyligers voor ons 'n ander heeft laten loopen, omdat ze liever de huur aan ons overdee... dus 't is best mogelijk, dat zij een aanklacht tegen mij begint, als zij die gemeene tegenvaller heeft. »

XXI.

Anna kwam van het huis in de Palestrinastraat af, verward in ellende, waarvoor ze geen raad zag. O, dat had ze dadelijk bemerkt, dat er afspraak was tusschen Liesebeth en die vrouw daar. Het was alles zeer beleefd gegaan, maar bits-beslist had de mevrouw Heyligers uitgelegd, dat zij de onaangename positie van zuster Van Arkel heel goed begreep, als dan zuster óók die van haar inzag. Zij had al de anderen afgeschreven, dadelijk, omdat zij de huur gaarne aan solide lieden overdee, want tegenover den huisheer bleef zij tot Mei-over-een-jaar, nog toch altijd aansprakelijk en verantwoordelijk. Zuster Anna bood eene schadeloosstelling aan, wanneer mevrouw haar dan van die contracten losliet en andere overnemers zocht. « Neen » zeide mevrouw Heyligers, dat kon zij niet doen, een aalmoes aannemen, in plaats van haar recht. Enfin, zuster moest zelve weten, wat zij wilde, iedereen moest dat weten, maar als de contracten voor huur en have niet werden geëcht, dan diende zij klachten in bij de justitie. En niemand, die haar dit kwalijk nemen kon. Ook zeide mevrouw, toen Anna opstond om danmaar heen te gaan : dat zij zich volstrekt niet in een verschil tusschen twee zusters mengen wilde, en ieder moest wel weten wat haar paste, maar zij zou toch zuster Van Arkel, van wie zij altijd zooveel goeds had gehoord, wel willen aanraden

zich in vrede bij 't gebeurde neder te leggen. De huur was goedwat verminderd, de meubels waren goed behouden, en billijk in prijs, voor een pension was de stand juist goed.

Maar Anna liep vlug overweg naar 't huis op de Heerengracht bij de Raadhuisstraat om Liesbeth te zeggen, dat zijzelve voor al de gevolgen met mevrouw Heiligers te staan had, óok voor de uiterste. Ze week op dit maal stellig niet voor Liesebeth uit ; voor geweld niet, en voor schreien met vleien óok niet. Terwijl Anna dit dacht, wist zij achteraf tóch toe te te zullen geven, dat zij dit gemeubelde huis overnemen moest, voor al haar laatste geld. Zij ontmoedigde angstig verward... ook dacht zij aan den zieken jongen, een lieveling, dien zij op heden verpleegde, en die zoo sterfbaar erg was, dat zij eigenlijk niet had uitgewild, en op haar vrijen tijd ook niet. Ze wilde nu ineens toegeven... doorgaan naar 't Damrak, en vandaaraf Liesebeth al haar geld zenden, als die haar dan maar rust liet, na jaren.

In haar woning komende, voelde zij zich zwak, leeg ; en in de tusschenkamer lag Liesbeth met gezicht-van-hoofdpijn op de kanapé :

« Anna » zei die deemoedig van stem : « ik zie 't wel aan je gezicht, je wilt mij 'n scène maken... dat kan ik je naturelijk niet beletten... 't is hier je eigen huis... maar wil je er toch aan denken dat ik erge hoofdpijn heb... »

« Ik wil je geen scène maken... ik moet dadelijk weg... ik kom enkel maar even om je te zeggen, dat 'k bij die mevrouw Heiligers ben geweest, en dat ik haar honderd gulden wou geven, als ze die contracten wou wegdoen ? »

« Enne ? »

« Ze wou niet... ze zal wel weten waarom... enfin, dat gaat mij niet aan... »

« En wat hebt gij gedaan ? »

« Gezegd, dat ik niet betaal... en ik doe 't ook niet. »

« Jawel, jé doet 't wel. »

« Vast-niet... reken er niet op. »

« En als mevrouw Heyligers 'n aanklacht doet bij de politie ? Want dat... »

« Dan doe ik 't nòg niet... en nòg niet... en nòg niet. »

Liesbeth rees langzaam uit haar moewe liggen op. Hare stem was wel zwak van ziek-zijn, maar niet onvriendelijk : « Anna, sla niet zoo op de tafel... ik heb hoofdpijn... en denk toch niet, dat 'k zoo iets ontzettends vraag... je zult gerust wel wat geld achteraf hebben, waar ik niets van weet. »

« Niets... geen cent... daar is wel voor gezorgd. »

« Goéd... ik zal je glooven... dan heb je aan dat beetje toch ook niks... en als je mij nu met dat pension goed op gang helpt, dan kan je later in alle omstandigheden op mij rekenen. »

« Liesbeth, beslist ik doe 't niet. »

« Omdat je mij niet vertrouwt... omdat je glooft, dat ik geeneens zoo'n pension beheeren kan... mooie gedachten heb je van mij. »

« Ik heb je gezegd, wat ik te zeggen had, en daar blijf ik bij... ik moet nu naar 't Damrak. »

« Ga gerust... ik zal de laatste zijn om je van je patienten af te houden... die jongen is héel ziek, niewaar... je doet 't dus niet ? »

« Nee. »

« En als de justitie erin gemoeid wordt ? »

« Dan nog niet... al die jaren heb je me daar al mee mak gehouden, dat 'k toe gaf, tot in 't oneindige toe... maar nou is 't uit. »

Hare stem sprak onvast, zij twijfelde, en zij dacht angstig aan den jongen, den sterfelijken lieveling.

« Je meent niet, wat je zegt, Anna, en dat's maar goed ook... dat's m'n eenigste gerustheid altijd geweest, dat jij 'n fatsoenlijke vrouw bent, en doodsbang voor politieschandaal... anders was je allang van mij af geweest... je ziet, dat 'k precies weet hoe 't tusschen ons is. En niemand kan mij kwalijknemen, dat ik daar op mijn manier gebruik van maak. Je bent vier jaar bang voor de politie geweest, en je zult dat nog wel 'n jaartje blijven. Gerust, An, vroeger heb ik je wel eens tot onbillijke dingen gedwongen... maar dit is 'n billijk verlangen... gerust... dat zal-je zelf wel inzien... ga nou rustig naar die jongen toe... hij 's heel erg, niewaar ? »

Anna zat machteloos ; hare moewe oogen staarden met star-strak geschrijn. Ze wist sidderend, dat Liesbeth toch verder kon gaan dan zij, en dat deze haar dus gereed nederhield.

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Mei-wandeling

Voortlaaiend trekt de trotsche toorts
Haar voedend vuur uit onze longen ;
Verbrandt en brokkelt door een koorts
Van wilden strijd, in 't steeds verjongen
Van hare nooit voldane vlam,
De vlindrende offers moegesard,
Die bijster in de duizling knakken.
Hoort gij 't aanhoudend stormgeram
Der rampen tegen 't bloedend hart ?
O, stad, gemuurd op levenswrakken !

Nu vlied ik uwe driftenjacht
Me wringend uit de bange wieling,
Die mij, gehavend en ontkracht,
Naar adem drijft en naar bezieling.
Naar buiten wil ik, voortgejaagd,
Alsof er wondren overal
Een nieuwe wereld zullen baren ;
Alsof eene ongeziene maagd
Voor mij haar sluier scheuren zal
Om mijn verlangen te bedaren.

Daar is mijn troost en al mijn hoop !
Gelijk de bloemen, pas ontwonden
Bij 't gloeien van den zonnedoop,

Zoo rein heb ik u weergevonden.
O, 'k voel uw maagdelijken zoen
Vol zoetheid streelen mijne wang,
Mijn borst met koelen dauw besprengen ;
En in betoovrend visioen,
Zie 'k u de dagen van vóór lang,
De goede dagen wederbrengen.

Hoe vrij en frisch alwaar ik speur ;
Hoe innig 't ruischen door de blaren ;
Hoe zalvend smelt de balsemgeur,
Door zoele meiwind omgevaren !
De lucht is blauw met hier en daar
Gewolde wolkjes heimlik stil,
Als schaapjes op de wei gebleven ;
Het water rimpelt spiegelklaar.
Uit alles stijgt geril, getril,
Gejoel, gejuich van 't blije leven !

O daar te voelen als een plant,
Waardoor de milde sappen aadren,
Hoe weeldrig zich de borst ontspant
Om gulzig versche lucht te gaadren !
Te voelen welke scheppingskracht
Me gansch doorbakelt ziel en lijf !
O, zich aan de oerbron zat te laven
Van jeugd met steeds vernieuwde dracht,
Van eeuwge jeugd in 't groot bedrijf,
Waarin 'k genietend lig begraven !

WILLEM GIJSSELS.

Liedjes van Opstand

De Wevers

van Heinrich Heine

Geen traan bevochtigt hun oogenranden ;
Zij zitten ter weefstoel met klapprende tanden :
"Duitschland, wij weven uw lijkendoek,
Wij weven daarin den drievoudigen vloek, —
Wij weven, wij weven !

Een vloek voor den God, tot wien rezen ons beden,
Wanneer wij in Winter den hongersnood leden ;
Wij droegen vergeefs nog de hoop in het hart ;
Hij heeft ons begekt en gefopt en gesart, —
Wij weven, wij weven !

Een vloek voor den koning, den koning der rijken,
Door wien wij ellende niet konden ontwijken,
Die geen enkelen penning ons overliet,
En thans, gelijk honden, ons nederschiet, —
Wij weven, wij weven !

Een vloek voor het valsche vaderland,
Waar enkel gedijen smaad en schand,
Waar iedere bloeme wordt geknakt,
In vuilnis al dieper en dieper zakt, —
Wij weven, wij weven !

Het weefspoel vliegt met krakende kracht,
Wij weven naarstig bij dag en bij nacht,
Oud-Duitschland wij weven uw lijnwaden doek,
Wij weven daarin den drievoudigen vloek, —
Wij weven, wij weven !"

Anarchie

(John Henry Mackay)

Immer versmaad, vervloekt, — begrepen niet,
Zijt gij de schrik van dezen tijd geworden.
Wanorde, roepen zij, dat ge bediedt,
En louter kamp en nimmer-eindend moorden.

O laat ze schreeuwen ! — Hij, die niet begeert
De waarheid in een eerlijk woord te vinden,
Heeft ook der woorden rechten zin verleerd ;
Hij zal een blinde blijven onder blinden.

Gij echter, woord, zoo klaar, zoo sterk, zoo rein,
Dat alles zegt waarheen ik rustloos haakte,
Ik geef aan u de toekomst ! — Zij is dijn,
Wen ieder, eindelijk, tot zich-zelf ontwaakte !

Komt zij bij zonnenblik ? — bij stormgegil ?
Ik weet het niet... doch zij komt zonder vreezen...
"Ik ben een anarchist !" — "Waarom ?" — "Ik wil
Niet heerschen, echter ook beheerscht niet wezen !" —

Siska van Daelen.

Klokkenlied

Wijze : *het Klooster van St-Arjaan* (*).

Over Rombout, allen, hoort !
Gaan nu weer de klokken luiden.
'k Hoor in 't nieuw, gehamerd woord
Wat de klok ons wil beduiden :
Zang van liefde, zang van leven
Voel ik hijgen, juichen, beven.
Zie ik ook den luider niet,
Ik bevroed zijn klokkenlied.

In den avond, hel en klaar,
Rijzen volle, zuivre tonen.
Konden luid de blijde maar
Dat w'ons aan dien klank gewonen :
Zang van liefde, zang van leven
Wordt in iedren toon geweven,
't Nieuw gebeiteld werelddiet
Wederklinkt in Rombouts lied.

Als de klokken langer niet
Aller deemoed zullen vragen,
Zal het jublend beiaardlied
Gansch de wereldvreugde dragen :
Zang van liefde, zang van leven
Wordt dan helmend rondgedreven,
En een heerlijk "vrijheid hoog !"
Rijst uit elke klok omhoog.

SISKA VAN DAELEN.

(*) Bij 't hooren van dit lied op den beiaard van Mechelen.

Verzen van Hartstocht

In den brandenden gloed uwer liefde te leven,
Door het vuur van verzengende hartstocht te gaan,
Mijne ziel en mijn lijf aan u over te geven —
Dat alleen is geluk, dat geeft waarde 't bestaan.

Laat ze preken van reinheid en waardige zeden,
De verkilde profeten der burger-moraal.
Hoe gebrekkig en koud zijn hun krachtigste reden,
Bij den juublenden klank onzer eigene taal.

Onze jeugd is zoo kort en zoo groot ons verlangen ;
Laat ons droomen een droom van het hevigst genot,
En ons lijf van de liefde de wijding ontvangen.
Wij zijn kindren der Liefde en de liefde onze God.

Laat uw kussen mijn brandende lippen doen beven
En ons drinken de liefde als een vurigen wijn ;
In den laaienden vlam onzer passie blij leven,
Om te sterven als eens zonder liefde wij zijn.

LOUIS KALIS.

Boeken en Tijdschriften

Militarismus und Antimilitarismus unter besonderer Berücksichtigung der internationalen Jugendbewegung, von Dr. Karl Liebknecht. - 1 M. - Leipziger Buchdruckerei (*).

Het Antimilitarisme geniet de groote eer het meest gehaat en vervolgd te worden door de machtigen der aarde, door de toongevers der maatschappij. Wie het militarisme aanrandt — zij gevoelen het — die randt de kapitalistische maatschappij in haar grondslagen aan. Het schijnt dat men begrijpt hoe deze onmogelijk kan bestaan of voortbestaan zonder het militarisme. Vandaar de groote haat, dien het opwekt. Maar het heeft nog een andere uitwerking, het heeft zelfs de sociaaldemokratische partij genoodzaakt stelling te nemen tegenover het militarisme, wilde men niet allen invloed verliezen op de arbeiders, vooral op de jeugdige arbeiders. De geliefde formule om het militarisme tot privaatzaak te maken heeft men hier niet geheel durven toepassen.

Zijn de sociaaldemokraten dan ook geen antimilitaristen? Zoo vraagt men en zij zelven antwoorden dat "er in de geheele wereld geen sociaaldemokratische partij bestaat die zooveel streed tegen het militarisme als de Duitsche

(*) Het beste bewijs hoe weinig de regeering op dit stuk kan verdragen, is wel dat deze hoogst onschuldige brochure, die geen kip kwaad zal doen, zelfs in beslag is genomen en de schrijver bedreigd met een hoogverraadsproces. Achterlijker land dan Duitschland, ondanks z'n 3 1/4 millioen sociaaldemokratische stemmen, is toch moeilijk denkbaar.

sociaaldemokratie", gelijk Bebel heeft gezegd op een der partijkongressen.

Jammer dat zij de eenige is die dit van zichzelve getuigt, want juist in andere landen wordt dikwijls het verwijt naar die partij geslingerd, dat zij het militarisme slechts zeer zwak bestrijdt. Zeker men stemt tegen de begrootingen van oorlog en marine, men oefent kritiek uit op de uitwassen van het militarisme, maar men tast het toch niet in den hartader aan. Eigenlijk doet men als met zooveel dingen, als daar zijn: de godsdienst, het koningschap, het alkoholisme, de prostitutie. Men zegt dat zijn allemaal gevolgen van het kapitalisme en dus haalt dit omver en al die andere dingen vallen vanzelf weg. Ofschoon dit op zichzelf juist kan worden geacht, meenen wij toch dat juist de bestrijding en ondermijning van die dingen veel kan bijdragen om de omverhaling van het kapitalisme te bevorderen. En dan is het wel degelijk van belang ook tegen die zaken te strijden, vooral ook om door zijn mededoen daaraan den strijd een principieel karakter te doen krijgen of behouden.

Maar nu beginnen toch ook de sociaaldemokraten in te zien hoe noodzakelijk het is dergelijke dingen ter hand te nemen. Zoo bracht dr. Karl Liebknecht reeds een paar malen de antimilitaristische propaganda ter sprake op de partijkongressen der sociaal-demokratische partij en al werd hij door Bebel en Vollmar vooral op zijn plaats gezet en vrij wel uit de hoogte behandeld, als werd er genoeg gedaan en als was het dwaasheid den weg te bewandelen, dien hij opwilde, hoe schuchter dan ook nog, het schijnt dat hij zich nog niet uit het veld heeft laten slaan. Althans het boekje van zijn hand, een uitwerking van het referaat door hem gehouden te Mannheim op de Konferentie der Duitsche jongeliedenorganisaties, bewijst zulks.

Maar het standpunt, door hem ingenomen, is zoo eigenaardig, dat het wel de moeite waard is er een meer uitvoerige bespreking van te geven.

Natuurlijk is het boekje op Duitsche leest geschoeid en met Duitsche degelijkheid (?) geschreven — alles wat Duitsch is, is immers degelijk werk waarbij al wat elders verschijnt, ongunstig afsteekt ! — maar wij zijn zoo vrij dit werkje als alles behalve degelijk te beschouwen en zullen dit met bewijzen staven.

Terwijl het eenerzijds heet, dat de Duitsche sociaaldemokratische partij haar plicht gedaan heeft in zake het Militarisme, zegt hij dat "aan een bizondere propagandistische werkzaamheid de Duitsche sociaaldemokratie, die zich speciaal wendt tot de toekomstige weerplichtigen, tot nu bijna nog niets is gedaan". En dan voegt hij er vragenderwijze bij : "of moet de Duitsche arbeidersbeweging, de Kerntroep en de bloem der nieuwe Internationale, zooals zij zichzelve zoo gaarne hoort prijzen, met al de groote voorzichtigheid of vertrouwen zich zoolang afsluiten van deze taak, tot zij door een dozijn Duitsche Fourmies tot haar vervulling gedwongen wordt, tot zij onvoldoende toegerust voor het feit van een wereldoorlog of van een Russische interventie, die bij inspanning van alle krachten strijdmethoden in zekere zin vermeden kunnen worden, om daarvoor dan mede de verantwoordelijkheid te dragen ?".

Maar er schuilt een adder in het gras.

Immers het is blijkbaar niet daarom te doen, omdat men inziet dat het militarisme zoo'n gevaar oplevert dat men er tegen te velde moet trekken, maar omdat men vreest dat men bij het niet terhand nemen dezer propaganda veel aanhang zal verliezen en spelen in de kaart van anderen. Liebknecht zegt het zelf, waar hij als argument om deze propaganda krachtig ter hand te nemen, aangeeft het volgende : "reeds daarom, om het anarchistische antimilitarisme, dat zich ook in Duitschland begint te roeren, in zijn kiem te verstikken".

Als een goed gedisciplineerd, gerekruteerd en gedresseerd sociaaldemokraat het woord Anarchist hoort, dan schijnt hij direkt front te maken en verliest hij in den regel zoodanig zijn gezond verstand dat hij flater op flater maakt in zijn argumentatie.

Maar wat is een anarchistisch antimilitarisme ? Zijn er dan verschillende soorten van antimilitarisme ? Zoo zal misschien menigeen vragen.

En het antwoord is : ja.

Meer en meer is gebleken is het verschil tusschen anarchisme en sociaaldemokratie niet alleen principieel is, maar zich ook uitstrekt op de meeste punten van taktiek. Liebknecht geeft het onderscheid der beide opvattingen aldus op : "de sociaaldemokratische opvatting is historisch-organisch, de anarchistische willekeurig-mechanisch".

Dat klinkt heel geleerd en mooi, maar het heeft slechts één fout, nl. dat het niet waar is.

Hooren wij verder : "wel is waar beschouwt het anarchisme de menschen als dragers der ontwikkeling, die het bedoelt en hun wil als agens en stelt zich daarom ten taak invloed uit te oefenen op dien wil. En ook de sociaaldemokratie beschouwt het invloed hebben op den wil der arbeiders als haar taak".

Dus dan willen zij toch hetzelfde !

In 't geheel niet, zegt Liebknecht, er bestaat het meest fondamenteele onderscheid. Luistert maar alweer : "voor het anarchisme is het invloed hebben op den wil de eenige wezenlijke onderstelling van het succes ; voor de sociaalde-

mokratie komt deze naast den objektieven ekonomischen trap van ontwikkeling, waarvan geen enkele, ook niet door den besten wil der massa en eener klasse, kan worden overgesprongen, slechts sekundair in aanmerking".

Maar dit is alweer onjuist.

Zou men werkelijk meenen dat de anarchisten zou dom waren om niet te weten dat zij rekening hebben te houden met de ekonomische omwenteling? Het woord "objektief" laten wij buiten bespreking, want dat is slecht gekozen, er bestaat feitelijk niets objektiefs, daar wij de dingen toch steeds waarnemen door onze subjektieve organen. Mechanisch vinden wij overigens een opvatting, wegens welke de dingen toch komen moeten en de enkele mensch slechts een willoos werktuig, een klein rad in de groote machinerie is.

"Het anarchisme houdt het voor mogelijk door een klein vastberaden hoopje menschen alles te doen geschieden — natuurlijk door het dienstbaar maken van den wil der massa in passiviteit of aktiviteit. Zeker ook het socialisme is van meening, dat een goed gekwalificeerde, vastberaden en doelbewuste minderheid, de massa in beslissende oogenblikken met zich meeslepend, een belangrijken invloed kan uitoefenen. Het onderscheid is echter dit: of men, zooals het socialisme doet, zulk een invloed alleen nastreeft en voor mogelijk houdt in dien zin, dat elke minderheid slechts den wil der massa kan opwekken en voltrekken, van dien wil dien deze door haar bizondere positie rijp en in staat is als haar socialen wil te ontvouwen, ofwel in dezen zin, dat een vastberaden hoopje voorstanders van een handgreep (*) voltrekkers is alleen van een eigen wil en zich slechts van de massa bedient als werktuig voor dit zijn doel, zooals het anarchisme dit doet als een waar verlicht despotisme".

(*) Handstreichler is een woord dat niet vertaalbaar is. Bedoeld is een handjevol menschen die een staatsgreep volbrengen. Men duide ons de duisterheid van dezen zin niet ten kwade. Zulke Duitsche zinnen zijn zoo ingewikkeld dat men er haast niet uit kan komen en minstens na herhaalde lezing de bedoeling ervan wordt begrepen.

Wij begrijpen niet dat men altijd een voorstelling moet geven van de meening zijner tegenstanders, die onjuist is. Immers waaruit blijkt dat de anarchisten dit willen? Dat de Blanquisten die gedachte zijn toegedaan, dat ook de sociaaldemokraten met hun "diktatuur van het proletariaat" daartoe moeten komen — ziedaar dingen die bekend zijn, maar de anarchisten streven er toch niet naar om de bestaande macht omver te werpen en zichzelve als nieuwe macht in de plaats daarvoor te stellen.

Wij weten heel goed, dat elke beweging, die niet voldoende wortelt in het volk zelf, noodzakelijkerwijze moet mislukken.

Natuurlijk geeft hem dit aanleiding tot de aardigheid dat wij over alle ongelijkheden die wortelen in den ekonomischen en socialen toestand heenspringen op een ongetoomd paard ofwel het paard optoomen aan den staart! Heel geestig bedacht, er ontbreekt slechts een kleinigheid aan, n.l. dat het niet waar is.

Kortom het verschil wortelt hierin:

« Het sociaaldemokratisch antimilitarisme voert den strijd tegen het militarisme als een funktie van het kapitalisme met de wetenschap en onder toepassing van de ekonomische en sociale wetten van ontwikkeling; het anarchisme beschouwt het militarisme meer als iets zelfstandigs, iets dat willekeurig-toevallig wordt te voorschijn gebracht door de heerschende klassen en voert den strijd daartegen, evenals algemeen tegen het kapitalisme, van een fantastisch-ideologisch standpunt uit, aan de oppervlakte blijvende hangen, door een in de lucht zwevende ophitsing tot een individueel besluit, kortom langs individualistischen weg het militarisme uit den zadel tracht te lichten".

Hebben wij hier met onkunde of met opzettelijke verdraaiing te doen? Weten wij ook niet dat het militarisme niet geheel kan worden overwonnen, zoolang het kapitalisme nog bestaat? Heusch, meneer Liebknecht, dat wisten we al lang, misschien vóórdat ge geboren waart.

Maar kijk eens — en dat is het ware onderscheid — als het kapitalisme is terzijde gesteld, dan is daardoor het militarisme nog niet overwonnen. De sociaaldemokraten toch willen het militarisme niet in zijn wezen treffen, zij willen slechts een vorm- en geen wezensverandering, zij willen het volksleger zooals in Zwitserland als vervanging van het staande leger.

Wat de heeren sociaaldemokraten antimilitarisme noemen, komt hierop neer: betere bezoldiging, betere verzorging, goede lokalen, goede behandeling, verlichting van den dienst, bestrijding van mishandelingen, hervorming van de militaire rechtspleging en eindelijk het volksleger.

Alsof daardoor het Militairisme in zijn wezen is aangetast! Wij anarchisten, zeggen dat ook wanneer aan al die eischen op redelijke en voldoende wijze was voldaan, wij nog antimilitaristen zouden zijn.

Begrijpt men nu het onderscheid?

Nog iets moois dat den anarchisten verweten wordt.

"Het anarchisme werkt hier in de eerste plaats met ethische geestdrift, met den prikkel der moraal, met argumenten van humaniteit, rechtvaardigheid, kortom met allerhande drijfveeren op den wil, die het strijdende klassenkarakter van het antimilitarisme miskennen en hem trachten te stempelen tot een abstrakt uitvloeisel van een algemeen geldenden kategorischen imperativus. Het wendt zich daarom konsekwent menigmalen niet alleen aan de manschappen, maar ook aan de officieren. Zoo gelijkt de propaganda van

het anarchistische antimilitarisme op zeer diskrediteerende wijze op de pathetische deklamaties der Tolstoïanen en de onmachtige bezweringen van den oorlog in den mond van die vrienden van den wereldvrede van het slag van Bertha von Suttner".

Inderdaad men begrijpt niet waar de man het allemaal vandaan haalt. Hij schrijft maar raak, geeft een onbegrijpelijk akabedabra ten beste en wil dit nu zijn lezers voorzetten voor degelijk Duitsch werk!

Wij die optreden met den zeer korten maar zeer begrijpelijken eisch: GEEN MAN EN GEEN CENT VOOR HET MILITARISME! worden hier vergeleken bij de pacifisten, tegen wie wij niet geaarzeld hebben krachtig front te maken!

Terwijl ik indertijd aan vader Liebknecht te Brussel in 1891 juist het verwijt deed, dat hij zich van de zaak afmaakte met holle frases en ijdele deklamaties, o.a. met een beroep op de geschiedenis, wordt mij nu door zoon Liebknecht mijn eigen verwijt aan mijn adres geëndosseerd. Neen, in frases leggen wij het af tegen de sociaaldemokraten, wij erkennen dit nederig.

Is het ook niet merkwaardig, dat de propaganda tegen het militarisme in Duitschland uiterst slap is, wat Liebknecht zelf erkent? Gevallen van dienstweigering, desertie, verzet komen in vergelijking nergens minder voor dan in Duitschland. Neen, zegt Liebknecht, "het antipatriotisch antimilitarisme heeft in Duitschland geen vasten bodem en zal daar geen vasten bodem vinden". Dat zal waar zijn, maar dat pleit juist tegen de propaganda aldaar. In een land waar de partij 3 1/4 millioen stemmen kan uitbrengen bij de stembus, is de propaganda tegen het militarisme van nul en geener waarde. Dit enkele feit teekent den toestand genoeg.

Fantastisch noemt Liebknecht de taktiek der anarchisti-

sche antimilitaristen ten opzichte der militaire werkstaking, die wij bij goeden wil en groote energie uit de ijle lucht meenen te kunnen te voorschijn tooveren !!!

Neen, waarde heer, alweer mis geschoten. Maar indien wij in onze propaganda niet door u en de uwen waren bemoeilijkt en tegengegaan, indien men 16 jaar lang, d.w.z. direkt na mijn voorstel op het kongres te Brussel in 1891 de propaganda krachtig had ter hand genomen, wij zouden nu een heel eind verder zijn. Wij weten zeer goed dat als een idee de wereld wordt ingeslingerd, de menschen er niet dadelijk rijp voor zijn, maar dit moet toch voorafgaan. Dan volgt de tijd van propagandamaken om de geesten ermede bekend te maken, er met geestdrift voor te vervullen en als zij eenmaal warm zijn gemaakt, dan zal het zijn weg wel vinden ondanks alle bezwaren en moeilijkheden.

Op u en de uwen komt dus de verantwoordelijkheid neer, dat wij nog niet verder gevorderd zijn, dat gij, toen afgevaardigden uit Parijs tot u kwamen om bij de ernstige Marokkoaangelegenheden gezamenlijk een energiek protest tegen een eventueelen oorlog te doen hooren, dat gijlieden hen op alles behalve kameraadschappelijke wijze hebt ontvangen en afgescheept. Was er toen oorlog uitgebroken — en gij kondt er niets van weten of het niet zoover zou komen — een deel, een groot deel der verantwoordelijkheid zou op uw hoofd neergekomen zijn.

Zeer karakteristiek voor het anarchistisch antimilitarisme is in zijn oogen mijn brochure "Le Militarisme" (in het Hollandsch verschenen onder den titel : "Oorlog aan den Oorlog!"), die hij eigenlijk niet bespreekt, maar kortweg afmaakt. Gaarne had ik een goede kritiek gehad, maar deze werd niet gegeven. Hooren wij slechts hoe hij zich ervan afmaakt.

«Voor hem (voor mij) zijn wel niet de gekroonde hoofden

de heeren der wereld, maar de bankiers, de financiers, de kapitalisten (geenszins het kapitalisme als organisch noodzakelijke maatschappelijke orde)».

Maar zijn dan niet de financiers, de kapitalisten de dragers van het kapitalisme ? En zeg ik niet dat "onze moderne oorlogen kommercieele, sociale oorlogen zijn ?" Of men nu spreekt van de kapitalisten of van het kapitalisme, de bedoeling is precies hetzelfde en dus de heele opmerking van Liebknecht is spijkers op laag water zoeken.

Dan doe ik eerst allerlei middelen aan de hand, zooals Laveleye ze opsomt, een negental, en voeg er daarna 10 anderen bij. Allemaal positieve middelen, die toegepast kunnen worden tot ondermijning van het militarisme. Nu bestrijdt hij ze niet, toont niet aan dat ze onmogelijk of utopistisch zijn, maar orakelt zonder iets meer :

« Zelfs de voorzichtigste kritikus zal hier niets zien dan Tohuwabohu ; Tohuwabohu der sociale en historische grondbeschouwing, Tohuwabohu der dispositie, Tohuwabohu der detailopvatting. De hoofdzaak is niet vermeld. Het belangrijkste van hetgeen vermeld is, n.l. datgeen wat betrekking heeft op zekere ekonomische onderlagen van het militarisme, wordt zoo maar terloops, bijna toevallig aangeroerd. Bijzaken, punten van de tweede en derde orde komen op den voorgrond, maar daarnaast weer geheel utopistische, fantastische middelen. De propagandamiddelen voor het antimilitarisme worden bij elkaar geworpen met de antimilitaristische aktie. De oppervlakkigheid der grondbeschouwing, de neiging alles te stellen op persoonlijk initiatief en goeden wil, blijkt hier duidelijk. De slotfrase van het boekje van Nieuwenhuis is echter juist een openbaring uit de diepte van onklare, anarchistische opvatting, zij luidt : stoutmoedigheid, nog eens stoutmoedigheid en altijd stout-

moedigheid — ziedaar wat wij noodig hebben en de zegepraal is onzer.»

Ziedaar de onware en onwaardige voorstelling, die Liebknecht geeft van mijn boekje en die hij wil laten doorgaan voor een kritiek! Als men verzachtende omstandigheden wil bepleiten, dan zou men geneigd zijn te zeggen dat hij het Fransch niet verstaat, want in mijn brochure is duidelijk genoeg gezegd dat het militarisme ten nauwste samenhangt met het kapitalisme en niet geheel kan verdwijnen zonder den val van het laatste, dat wij hebben te strijden tegen het internationaal wereldkapitalisme : altaar, beurs en leger.

Het kost moeite om aan iemands goede trouw te blijven gelooven, als bij zoo'n averechts verkeerde voorstelling geeft van eenig geschrift.

Maar wij begrijpen hem wel, hij moet zulks wel doen om den schijn aan te nemen dat de sociaaldemokraten antimilitaristen, ja de eigenlijke antimilitaristen zijn. En toch zij zijn het niet, zij kunnen het niet zijn.

«Voor hem (d.i. voor mij) zijn de oorlogen afhankelijk van de vrije belissing der bankiers.» Onwaar, dat heb ik nooit gezegd, alleen dit, dat de oorlogen het uitvloeisel zijn van het kapitalisme en dus daarmede staan en vallen. Zegt Liebknecht zelf iets anders?

"Voor hem (d.i. voor mij) is de reaktie de partij van het gezag, dat zich uitstrekt "van den paus tot Karl Marx". Men kan begrijpen hoe verbolgen hij is om dit woord.

En toch daarom draait de kern der zaak.

Een gezagspartij, welke ook — en wie kan ontkennen dat de sociaaldemokratische er eene is? — heeft natuurlijk een machtsmiddel noodig om zich te handhaven. Welnu, dat is een leger in welken vorm ook.

En de aap komt ten slotte dan ook heel aardig uit de mouw, waar hij schrijft aan het slot zijner brochure : «de proletarische jeugd behoort aan de sociaaldemokratie. aan het sociaaldemokratisch Antimilitarisme. Zij zal en moet, als alles zijn plicht doet, gewonnen worden. Wie de jeugd heeft, die heeft het leger.»

Juist, het leger moet komen in handen der sociaaldemokratie. Het hindert hun niet dat er een leger is, het hindert hun alleen dat het leger nu machtsmiddel is tegen hen, maar wordt het een machtsmiddel in hun handen, dan hebben zij er vrede mede.

En ziedaar juist het groote onderscheid tusschen het sociaaldemokratisch en het anarchistisch Antimilitarisme.

Het eerste wil dat het leger kome in hun handen.

Het tweede wil heelemaal niets weten van een leger in wiens handen ook.

Welnu, wij vragen : wie zijn eigenlijk de antimilitaristen, zij die het leger vervormen of zij die het afschaffen willen?

Het antwoord kan niet twijfelachtig zijn.

Daarom onze konklusie is : het sociaaldemokratische antimilitarisme tooit zich wel met dien naam maar is niet antimilitaristisch, kan niet antimilitaristisch zijn, want elke gezagspartij heeft noodig gezagsmiddelen om zich te handhaven.

Daarom, wil men in Duitschland werkelijk antimilitarisme, dan moet men breken met de sociaaldemokratie en wel verre van het anarchistisch antimilitarisme in de kiem te doen verstikken, moet dat juist ontwikkeld worden. Mogen de eerste pogingen daartoe aangewend met goed gevolg worbekroond. Men make van het Antimilitarisme geen karikatuur met Liebknecht, maar een gezonde, frissche beweging.

F. Domela Nieuwenhuis.

Max Stirner von Max Messer, mit einem Titelbild von Sascha Schneider. Verlag : Bard. Marquardt, Berlin. — 71 blz. cart.

In de mooi uitgegeven serie : *Die Literatur*, onder de leiding van den befaamden criticus Georg Brandes, verscheen een deeltje aan Max Stirner gewijd door Max Messer. Het is een beknopte, zeer klare uiteenzetting der ideeën van Stirner, in 't bezonder zooals zij wierden uitgedrukt in zijn standaardwerk, *De Eenige en zijn Eigendom*. In twee vorige nummers van "Ontwaking" wierd dit boek besproken en we zullen er nu niet op terugkomen. Wèl willen we hier vertalen de vergelijking gemaakt door Messer tusschen Stirner en Nietzsche, nadat hij reeds te voren gewezen had op de gedachtenverwantschap met Ibsen :

« Stirner, die in 't jaar 1845 met zijn eenig werk de consequentste, maar ook eenzijdigste en ruwste uiteenzetting der philosophie van de persoonlijkheid heeft gegeven, was een te vroeg geborene. Hij leefde en stierf, een baanbreker en martelaar der nieuwe cultuur, onverstaan en ongewaardeerd van de naasten als van de versten.

« Nu echter is zijn naam en zijn werk, nevens die van Nietzsche, tot nieuwe glorie opgestaan. Die samenkoppeling is geen blasphemie, evenmin als die der namen van Goethe en Schiller. Hoe veel Nietzsche ook rijker, machtiger, omvattender is ; Stirner had met een slag het diepste inzicht, tot aan hetwelk, en niet erover, Nietzsche zich verheven had, geschapen, en zoo gelijkt Stirner met zijn eenig boek een onmiddellijk uit de vlakte als een smallen kegel uitstekende rots, terwijl Nietsche's werk een lang uitgestrekt gebergte met wonnige dalen en ijzige gapingen gelijken mag, wiens hoogste top dien der eenzame, spitse rots nauwelijks overtreft...

«...Een zeldzaam tragisch noodlot had deze beide dragers van den nieuwen souverein : Persoonlijkheid, in 't eigen leven slechts tot leed en eenzaamheid verbannen. Zij stierven beiden in 't zwartste duister, Stirner een korten roem overlevend, in de vernederendste ellende der alledaagschheid, Nietzsche in den nacht des waanzins verzinkend, juist toen zijn ster te stralen en allen nevens hem te overstralen begon. Stirner wierd eenige minuten des wereldtijds te laat, Nietzsche eenige minuten te vroeg ontdekt. Hunne ontwikkelingen hadden rustig op elkander moeten volgen. Zoo staan zij, samenbehoorend en toch aan elkander vreemd, alleen met hunne werken daar, wier glans door niets komends kan getroebeld worden.

« Beider werken wierden, van den kant van het geestelijk janhagel, met vuil en spot achternageworpen. Maar van lieverlede verdiepte het inzicht hoeveel wij beiden verschuldigd zijn. Wij twisten niet om te weten wie van beiden grooter is en roepen met Goethe uit : Wees verheugd dat gij zulke twee kerels hebt. »

Dit degelijke boekje kan heel wat misverstand uit de baan helpen aangaande de theorieën van Stirner. Ook zij die 't werk van Stirner kennen zullen met genoegen en vrucht dit boekje nalezen, maar 't voornaamste nut zal 't toch wel afwerpen doordat het zeer velen moet aansporen het machtige boek van Stirner ernstig en onbevooroordeeld te lezen en... te overwegen.

William Godwin, der Theoretiker des kommunistischen Anarchismus. Eine biographische Studie mit Auszügen aus seinen Schriften und eine Skizze über die sozial-politische Literatur des Anarcho-Socialismus seiner Zeit, von Pierre Ramus.

Mit Geleitwort von Dr. W. Borgius. — Mk. 1.50. — 86 blz. — Verlag Felix Dietrich, Leipzig.

't Is nu ruim honderd-vijftig jaar geleden dat William Godwin te Wisbeach in Engeland het licht zag. Godwin zou men kunnen noemen den grondlegger van het communistisch anarchism. Toch is hij zoo goed als onbekend en vele voormannen uit de beweging kennen allicht van hem niet veel meer dan den titel van zijn hoofdwerk : "Enquiry concerning political justice", dat bij onze weet alleen vertaald wierd in het Duitsch, vertaling die daarbij nog zoo goed als onvindbaar is.

« Godwin was communist en anarchist, en de schrijver van onderhavig boekje verbergt het niet dat hij, in zijn groote lijnen, de beschouwingen van Godwin bijtreedt. In die omstandigheden mag het vooruit gezegd worden dat het "des ondanks" een ernstig en meestal wetenschappelijk werkje is, wiens verschijning voorzeker een leemte in de huidige literatuur kan aanvullen. » — Zoo, ongeveer, zegt Dr. W. Borgius in zijn inleiding. Dergelijke aanbeveling van een zoo degelijk man als Dr. Borgius kan volstaan om, aan de hand van dit boekje, in nadere kennis te willen treden met Godwin, die — hoe men ook over zijn communisme moge oordeelen — een dergelijke kennismaking overweerd is.

S. R.

Uitgaven van 't KERSOUWKEN
48, Oude Kerkstraat — Antwerpen

PERSBEOORDEELINGEN

over

De Odyssee van den Knjas Potemkin

naverteld uit het dagboek van Kirill, lid van het revolutionaire Scheepskomitee. Een boek van ongeveer 400 blz., op een handig en mooi formaat, aan fr. 2,50 voor België en f. 1.25 voor Holland.

Het Nieuwsblad voor Nederland :

Het als een sprookje — maar dan als een vreeselijk sprookje schijnend geval van den Knjas Potemkin, het Russisch oorlogsschip, dat weken achtereen de schrik der Zwarte Zee is geweest, wordt in dit boek in geuren en kleuren verhaald... Wie er belang in stelt, weet nu dat hij alle bijzonderheden in een handig boekje bijeen kan vinden.

Le Matin :

...C'est un document curieux sur l'état des esprits dans la marine russe et aussi sur les procédés de propagande des révolutionnaires... Ce livre est tout à fait d'actualité et sera lu avec intérêt.

De Vlaamsche Gazet :

Als er een boek op den rechten tijd verschijnt is het wel het deze... Het is een voorrecht voor het Nederlandsch lezend publiek, onmiddelijk, na de verschijning van het oorspronkelijk verhaal, het eerste te zijn welke er kan kennis mede maken... Het ontstaan van den oproer en het verloop ervan met de bijgebeurtenissen, vormen een werkelijk doorleefden, aangrijpenden roman...

De Telegraaf wijdde aan dit boek een uitgebreid literair feuilleton.

De Controleur :

...Een merkwaardig boek is 't daarom, dat behalve uit een historisch oogpunt, ook zijn documentaire waarde bezit tot de kennis en de beoordeeling der volksbeweging, die als "een storm der bevrijding jaagt over het Russische Rijk". Men kan meer nog uit dat boek leeren : hoe revoluties worden gemaakt en hoe ze mislukken, want de schrijver schroomt niet in heldere kleuren de fouten te doen uitkomen, die er bij deze scheepsrevolutie zijn begaan. En zoo is het dagboek van Kirill een precieus werk ; niet slechts een heldendicht — Homerus nagezongen, — maar tevens een handleiding, een cursus, als 't ware, in de revolutie-leer.

...De "Odyssee" is een boek dat aangrijpt door zijn mooie waarheid, en dat in handen behoort te komen van heel het beschaafde publiek.

De Nederlandsche Zeeman :

...Het werk beschrijft een episode uit de Russische revolutie, die in het bijzonder den zeelieden moet interesseeren, vooral zij die geruimen tijd bij de marine hebben gediend. De lezing van dit boek zal ongetwijfeld de zeelieden boeien en de aanleiding zijn dat de geest van zelfstandig handelen bij hen wordt aangekweekt...

De groote letter waarmee het werk is gedrukt maakt de lezing uiterst gemakkelijk.

F. Domela Nieuwenhuis in "Ontwaking" :

...Ontegenzeggelijk is dit een belangrijk boek, deze moderne Odyssea en wij mogen Kirill dankbaar zijn voor zijn dagboek.

...Zij is een heldendicht waard, dat gezongen wordt op alle schepen en in alle kampen en kazernes...

De Goedendag :

Elkeen die deze geschiedenis lezen zal, zal ernstiger het leven inzien, en de ingewikkelde vraagstukken onderzoeken wier oplossing voor 't welzijn van de menschen noodzakelijk is. Dat dit boek daartoe 'n prikkel is, doet 't in waarde stijgen.

Zindelijk, duidelijk en aangenaam uitgegeven moet 'n boekdeel van bij de 400 bladzij wel zijn om zonder verveling te worden gelezen. Dit is dan hier ook 't geval : van werken die zoo goedkoop zijn als dit, kan dat gewoonlik niet gezegd worden.

Waardeerende besprekingen verschenen verder nog in : **Het Volksdagblad, De Vrije Socialist, De Toekomst, Recht door Zee, De Courant, enz.**

PRACHTIGE PORTRETTEN van ELISÉE RECLUS

Beeldgrootte 11×15 c/m uitgevoerd op kunstdrukpapier. — Prijs per stuk fr. 0.25 (Noord-Nederland 13 cent) ; per 12 stuks fr. 2 (1 gulden voor Noord-Nederland). Vrachtvrij tegen toezending van 't bedrag.

William Morris en zijn invloed op het Boek

door EMMANUEL DE BOM

Met een mooi portret van Morris buiten tekst. — Prijs fr. 0.80 voor België. — 40 cent voor Noord-Nederland. — Een zaakrijke uiteenzetting hoe en wie Morris was als kunstenaar en socioloog. In de eerste plaats beschrijft dit leerzaam boekje den invloed van Morris op de ontwikkeling der verbruikskunst en meer bepaaldelijk op het Boek.

ELIE RECLUS

door ELISÉE RECLUS, vertaald door Segher Rabauw. — Prijs fr. 0.60 (voor Noord-Nederland f. 0.30). — Op prachtpapier met een fraai buiten tekst portret van den schrijver : fr. 1.— (voor Noord-Nederland f. 0.50). Een zeer leerzaam en mooi boekje, waarin Elisée Reclus het veelbewogen leven schildert van zijn ouderen broer Elie, en tevens een blik gunt in zijn eigen heerlijk bestaan.

IS VERSCHENEN

De Eenige en z'n Eigendom

van MAX STIRNER. — Vertaald door Jaak Lansen. — Een prachtig boek van XVI-496 blz., groot 8° formaat, aan fr. 6.— (f. 3.— voor Nederland).

Over den tegenwoordigen toestand van het Socialisme in Duitschland

door Dr. ROBERT MICHELS, lid der Duitsche Sociaal-Democratie.
Die belangrijke brochure (16 blz.) kost 15 centiemen (Nederland 8 cent).

De Vrije Socialist

Verschijnt Woensdags en Zaterdags — Abonnement per 3 maanden f. 75 (België 2 fr.) Afzonderlijke nummers : 3 cent — Redakteur : F. Domela Nieuwenhuis, 20 Schooklaan Hilversum.

Recht Voor Allen

Een anarchistisch weekblad, onder redactie van H. Kolthek Jr. te Deventer. — Abonnementsprijs per 3 maanden fr. p. p. voor Nederland : 40 cent ; voor België : 1 fr. — Bij vooruitbetaling aan de administratie : G. Hekkers, 35, Spoorstr. te Deventer.

BOEKDRUKKERIJ
BOEKBINDERIJ
'T KERSOUWKEN
48, OUDE KERKSTRAAT, 48
— — ANTWERPEN — —
BOEK- & STEENDRUK IN ALLE STIJLEN — PRACHT- EN BIBLIOTHEEKBANDEN — BIJZONDERE INRICHTING VOOR VLUGSCHRIFTEN EN BROCHUREN — — — —

Le Courrier Européen

Hebdomadaire internationale. Comité de direction : Bjœrnstjerne Bjœrson, Jacques Novicow, Nicolas Salmeron, Gabriel Séailles, Charles Seignobos, Giuseppe Sergi. — Rédacteur en chef: Louis Dumur. — Colaborateurs de premier rang de tous les pays. — Informations originales. — Union : un an, 15 fr; six mois, 8 fr.; trois mois, fr. ; le nº 30. — 280, boulevard Raspail, Paris.

Idei International

Revue in lingua european. — Bruxelles, rue Hobbema, 73. Un numer : 40 centim. Abonament, 12 numeri : 4 fr. Redaktion : W. Bonto van Bylevelt.

l'Humanité Nouvelle

Revue internationale scientifique et littéraire, paraît mensuellement en un volume in-18º raisin d'au moins 100 pages. — Direction-Administration : M. Heyman, 79, Boulevard Lousbergs, Gand. — Prix : par numéro fr. 1.50 ; par an fr.15 ; pour la Belgique et fr. 18 pour l'Union postale.

La Revue Socialiste

Fondée par Benoit Malon. Directeur : Eugène Fournière — Rédaction et administration : Rue Cujas, 17 Paris. — Abonnements pour l'Union postale : 20 fr. par an ; par numéro 2.75 fr.

Wie kan ons bezorgen ?

Nº 1 der Eerste reeks, jaargang 1896 van "Ontwaking"
Nº 17 van jaargang 1901 Strijdblad » »
Nº 10 » » 1902 » » »

De nummers worden ingekocht aan fr. 1.50 de drie door 't Kersouwken, Oude Kerkstraat, 48, Antwerpen.

PAARTLICHT
'T KERSOVWKEN